

NÉMETH PÉTER MIKOLA

A lírikus Madách Imre Charles Baudelaire-i hangvételű verseiről

„Meggzakadt a mindenség gyűrűje,
Melyben Isten, ember együtt éltek,”
(Madách Imre)

Igen, ha a költőnek van még dolga a harmadik évezredben, túl azon, hogy verset írjon, hogy esetleg poéta sacerként egyengesse a körülöttünk globalizálódó, formálódó és deformálódó világot, akkor az minden bizonynyal „csak” az lehet, hogy segít „*rendezni végre közös dolgainkat*”, ha vannak még közös dolgaink. Többek között választ adva a leglényegesebb kérdések egyikére, hogy ti. miként lehetne újra Isten és Ember élő kapcsolatát érdemben, hitelesen rendezni. Charles Baudelaire (1821–1867) és Madách Imre (1823–1864) kortársakként, egymástól függetlenül, életre szólóan egy kontinensen, az európain egyként keresték a Parnasszusra emelt, több évezredes költői kérdésre, majd napjainkra földre rántott életérzésünkre a felvilágosító választ, hogy ti. „*Mi is az, és kié is az a Szabadság, amiről mindannyian ábrándozunk?*”. A válasz látszólag evidens: vagy mindenkié, vagy senkié. De nézzük csak, miként is gondolkoznak erről verseikben a költők.

Charles Baudelaire **Az ember és a tenger**

Szabadság embere, tengert imádni hű!
Szeresd csak: tükröd ő, hullámló végtelenje
Mínthogyha parttalan bús lelked képe lenne
S ő is, mint szellemed, örvénylőn keserű.

Képmásod mély ölen alámerülsz gyönyörrel,
Szem és kar rásimul s felejtí már saját
Háborgását szíved, figyelve ősz zaját,
Mely egyre féktelen és vad panaszbá tör fel.

Míndkettőtök setét s rejtelmesen rideg:
Ember, örvényeid kinek van mérni ónja?
Tenger, halk kincseid napfényre fel ki vonja?
A meghitt titkokat irígyen őrzitek.

És mégis, míg a vén századok tünni térnek,
 Kegyetlen és konok küzdéstek egyre áll,
 Jaj, mert szerelmetek a gyilok és halál,
 Oh örök birkozók, oh vad dacú fivérek!

(Tóth Árpád fordítása)

Madách Imre
Költő és szabadság

Nap a szabadság, nincs nélküle élet
 És nincs öröm, hová nem néz be,
 Arany zománcot von a pórgunyhóra,
 Meg a magas kastélyfedélre.
 És hold a költő, mely, ha az éj eljő,
 Még egy sugárt hoz el magával,
 Zálog gyanánt, hogy a nap még nem halt meg,
 Hogy eljő még a véres hajnal.

Ez a reformkori óhajjal és hevülettel megírt két 19. századi vers a lehetséges szabadság érzetéről beszél, amiről annyiféleképpen gondolunk ma is, mert ahogy avantgárd körökben mondjuk: relatív „zsebkendő” volt és maradt a szabadság. Jellemzően a mi 20. századi szabadságunk is. Utassy József például azt írja: *a Szabadság az emberiség abszolút nulla foka*. Erről valószínű, hogy a költők eldiskurálnak még majd egy jó ideig a „*Jöjj el szabadság, te szűlj nekem rendet*” József Attila-i óhajával. A magam részéről úgy érzékelem, hogy a szabadság pillanatnyi, olyan, mint egy sosem volt pillangó röpte az életünkben, aminél nem az a fontos, hogy hányat csap a szárnyával, hanem sokkal inkább az, ahogy Pilinszky János egy madár jelképére vonatkoztatva megállapítja, hogy „*A röpte íveljen*”. S ami szerintem a *crux gemmata*, a dicsőséges kereszt vízszintesének és függőlegesének metszéspontjában, Krisztus-ikonjának fókuszában csurom-fehér galambként fészkel, a gömbkereszt origójában gubbaszt, a világ szívében tollászkodik. S egy *Egész* illetve *Egész-séges*, hiteles élet szükségeltetik ahhoz, hogy egyénenként, ki-ki a maga sorsa avagy sorstalansága szerint szabadá tegye, felröppentse a fészkeről azt a madarat, a béke galambját. Mozgásba hozza a Szentlelket, a kozmikus egészben rejtelkedő püünkösdi ajándékot, ami nem más, mint maga a *Szabadság*. Jól érzékelik ennek szükségességét minden korok poétái, szinte egymástól függetlenül. A maiak éppúgy, mint a klasszikusok. Ezt teszi bizonyossá a fent idézett két vers is, melyek arról tanúskodnak, hogy két, egy történelmi korszakban

létező európai lírikus, mindösszesen két esztendő különbség van a születésük és haláluk között, kortársak tehát, akik úgy fogalmazzák meg, öntik verses formába félelmes világérzéseiket, hogy mit sem tudnak egymásról, mégis hasonlóan. Ezért ebben az értelemben csodálkozhatunk rá Madách korai lírájában olyan lant-virágos szövegekre, amelyekből az elmúlás szorításában már-már baudelaire-i hangok csendülnek fel.

Hogyan is írta Ady: *„Jönni szokott időnként egy piktor, ki újat lát. Megfesti. Megtanítja önöket új színekre. És ezzel megtanította önöket látni. Baudelaire hangulatait Baudelaire előtt biztosan, határozottan nem érezték az emberek. De jött ő. Megérezte ő. Verseiben beszámolt róluk, s megtanított minket új hangulatokra”*. Ezek a mondatok a drámaköltő verseire is hatványán igazak. Madách a *Hűt és tudás* című opusának most csak két versszakát emelem itt ki: *„Mért ültette Isten édenébe / A tudásnak széles ágú fáját? / A fa terjedt, s lassanként előlte / Árnya a kertnek minden virágát. / Elporlad a természet románca / Rothadt büsz váltá fel a szerelmet, / Csak halált lelék a rózsaaajkon, / S a virágszál csak halált lehellett.”* – a rothadás és romlás végzete, életszerű melankolikus előérzete az elmúlás leírásával. Itt fedhető fel az a baudelaire-i sor, amely némi megszorítással a *Romlás virágai* kötet és antológia életérzetére vall, arra vonatkozatható.

Ugyanakkor itt van máris Madáchnak egy másik verse, *A szív és ész* című, amely szinte ugyanarról beszél, az érzelmek és a ráció egymásnak feszülő lényegéről az életünkben. Idézzük fel hát ennek is néhány sorát: *„Szerelmnek is romlás valója, / S téged is, nő, bizton eltemet. / Most gondold meg, szűd, eszed / kövesd-e, / Hogy később ne vádolj engemet!”* Végső soron be kell látni: *„Az ember sorsa, hogy romlás legyen, csak ...”!*? S így a *„Szerelmnek is romlás valója”* az, ami, bármit is teszünk az életünkben, utolér mindahányunkat, szülessünk bár nőnek avagy férfiúnak? Ezek a kérdések ma is költői-ek. Jól érzékelhető ugyanis, hogy Madách már jó előre megelőlegezett valamit a 20. századi életérzéseinkből, abból a létromlásból, ami mint ama végzetes végzetnek jóslata az ember felelőtlen, önpusztító erejéről, azóta is itt kísért bennünket. Nyilvánvaló, Madách Imre, aki életművével feltehetően átkísér majd minket, értő és érző olvasóit a magyar irodalomból a harmadik évezred világirodalmába, s nem csak amiatt az objektív tény miatt, merthogy 2014-ig összesen 36 nyelvre fordították le fő művét, a *Tragédiát*, ahogy arról Radó György–Andor Csaba *Az ember tragédiája a világ nyelvein* című tanulmánykötetéből értesülhetünk. Persze azért is! Ám sokkal inkább azért, ahogy azt Dr. Kerényi Ferenc (1944–2008) irodalom- és színháztörténész, a *Tragédia* kritikai kiadásának (2005) szerkesztője nem sokkal halála előtt megállapította egy múlt századi, váci Madách

Televíziós beszélgetésünkben¹, hogy ti. „*Madách Imre művei, a magyar irodalomból szinte egyetlenként, már ott vannak abban a kontinuitásban, nagy sorozatban, amiben az európai művelődéstörténet Dantét, Goethét, Lessinget, Byront, Milont, Victor Hugót és Ibsent besorolta. A kánonképzők ezt az emberiség történetében lényeges sorozatot a Peer Gynttel zárják. Tehát Madách, mint európai klasszikus, egyértelműen megtalálta a helyét a fősodorban, a nagy emberiség-történetek folyamában. Madách Imre még véletlenül se Goethe-epigon, ahogy ma is hallani olykor. Hanem igenis, ennek a világirodalmi folyamatnak a teljes jogú tagja.*” Persze lehet erre azt mondani, némi malíciával: ez aztán valóban az *Ördög Tragédiája*, ahogy Erdélyi János állította korabeli kritikájában *Az ember tragédiájáról*. De mégis, miért pont ő, a spleen, a világfájdalommal csordultig teli, s miért nem Arany János, a pozitív életérzésekkel megáldott széplélek viszi a prímet? Ettől a l'art pour l'art-kérdéstől természetesen még minden marad a régi-ben. Madách Imre az „északi géniusz” szülötte, ezzel együtt továbbra is ama túlon túl szenzibilis, tragikus sorsú, borulató, elmélyülten melankolikus, ám mégis, minden szkepszise ellenére az eljövendőt igenlő európai szellemi áramlatoknak képviselője volt és marad, amit nevezhetünk akár tipikusan honi, palóc, közép-kelet-európai, avagy épp evilági fejlődésre képtelen történelmi körforgásos ringlispil-létnek is. Ám ez a világirodalmi „evolúció” tényén mit sem változtat, és azon az örökös luciferi kérdéskörön sem, amit már eleve *Az ember tragédiája* első színében azzal a kérdéssel indít el Madách, hogy „*Aztán mi végre az egész teremtés?*” S valójában ugyanezt a kérdéskört járja be *Charles Baudelaire* is a *Les Fleurs du mal / A romlás virágai* (1857) című verskönyve hat ciklusában is: *Spleen és ideál, Párizsi képek; A bor; A romlás virágai; Lázadás; Halál* címűekben. Ezek a versfüzérék mint világirodalmi tényezők nemcsak egy európai impresszionista-szimbolista, francia poéta életútját jelképezik, hanem egy lelki folyamatnak a határait, az eredeti kötet cím értelmében is *A pokol tornácán* való tánc életrajzát kontúrozzák, ami az ember létkérdéseire verses formákat keres és talál időközönként, az örökkévalót megfogalmazva. S ezek azok a sorskérdések, egzisztenciális helyzetek, amelyek tragikus és drámai voltak okán időközönként el- és kitérésekre, menekvésekre, más-világokba, másféle dimenzióba való elvágódásokban teljesülnek ki. Azokban az életérzésekben, ahol a szerelem, a szex, különféle szesz italok, abszintok, kábítószer, önfeledt mámorok, a természettel való eggyé válás óhajának látszólagos beteljesülése adhat némi kiegyensúlyozottságot, mentséget, nyugalmat is talán a zaklatott, kora társadalmával

¹ A Palócföld 2016/3. számában olvasható. (A szerk.)

állandó konfliktusban élő, sorsát el nem fogadó, abba bele nem törődő poétának. A korabeli kritika nem véletlenül beszél gyógyíthatatlan borúlátásról, beteges énképről, az öncélúan elhatalmasodó dandys egóról a baudelaire-i költészet olvastán. Gondoljunk csak *Ábel és Káin*; *Az illatszeres üveg*; *Exotikus illat*; *Vonzó borzadály*; *A gyilkos bora*; *A vámpír*; *Leszboz* című opusaira, miközben a kor embere nem érezte meg a költő újhangú lírájában rejtezkedő gyönyörű melankóliát, azt a kiolthatatlan vágyat, amelyet sokkal inkább nyílt iróniával, szarkazmussal, szépszissel nyilvánít ki a költő, mintsem eltakart. Már csak azért is történt ez így, mert valami tartós, biztos választ szeretett volna találni személyisége megvalósítása, a magányosság leküzdése, a valódi szerelmi kapcsolatok létrementése kérdéseire. Példának okáért: az *Őszi szonett*; *Délutáni dal*; *A lélek bajnala*; *Találkozás egy ismeretlennel*; *Az utazás*; *A nap vége* című verseiből is ez olvasható ki. Valójában azt kell tehát belátni, hogy ahhoz, hogy a 19. századi létromlás életérzése pillanatnyilag elmúljon a szenzibilis, világutálatot érző művészlélek idegrendszeréből, szívéből, ahhoz stimulálószerre van szüksége. S arra is, hogy felfokozott állapotban, érző idegdúcaikból a poéták azt sugalmazzák műveikkel a felnövekvő nemzedékeknek, hogy mindegy, hogy miként éltek testvéreink, barátaink, utódaink, csak úgy ne, ahogy mi élünk, mert az sehová sem vezet, az minden „szépsége” ellenére maga a nihil.

A *Szabó Lőrinc* fordításában legismertebb versek egyike, a *Kapcsolatok* nemcsak prozódiai szempontból klasszikus (szonett), hanem témáját tekintve is. A témája ugyanis a természet, a természet harmóniája, a természet alkotóelemeinek, illetve az embernek és a természetnek a kapcsolatrendszere. Baudelaire versének indító kijelentése: „*Templom a természet...*” sok szállal kötődik a korábbi századok kozmikus természetértelmezéséhez: az emberi test maga is templom, a templom a természet része, a természet maga is lehet katedrális, ahol az égre virágzó fák a katedrális oszlopai, Isten földi jelenvalóságának a helye ez a fel- és megszentelt tér. A természetbe, a katedrálisba lépő ember, amíg hitte magáról, hogy kozmikus lény, mert képzeletében együtt lüktetett a csillagokkal, amíg ismerte a rítust, amíg részese volt a kultusznak, addig tudta, hogy hol a helye a világ-egészben. A feltételezett aranykor megszűntével a ma embere már csak vendége a Föld nevezetű planétának. Számára az élő természet egész egyszerűen „csak” jelkép („*Jelképek erdején át visz az ember útja...*”) olvashatjuk Baudelaire-nél is. Az ember oly mértékben távolodott el az őt körülölelő természettől, hogy a jelképes jelentés már elhomályosítja a valóságot. Az erdőben való létre vonatkoztatott klasszikus metafora, Dante

Alighieri *Isteni színjátékában* még szimbolikus-allegorikus jelentéssel bír. Ám Baudelaire *Kapcsolatok* című versében már egészen új értelmet nyer.

Az elmúlás szorításában születtek egykoron és születnek azóta is a világirodalom remekei, bármelyik kornak európai értékű költészetét tesszük is elemzésünk tárgyává. Madách Imre *Lant-virágok* című kötetében lépésről lépésre követhető, hogy sorsa szerint miként is érik meg az íróember melankolikus, drámai költészete arra, hogy megírassa *Az ember tragédiáját*, hiszen a reformkor bölcselői, köztük Hegel, Kant, Büchner és mások filozófiái már idejekorán hatottak gondolkodására, műveik megtalálhatóak voltak a Madáchok könyvtárában. Emit, így becézték Imrét a családban, alapvető nyitottsága, tág horizontú, betegsége ellenére is életet igenlő érdeklődése formálta személyiséggé. Ő maga írta önnönmagáról: „*Engem sokan hidegnek, érzéketlennek tartanak, pedig nagyon is romantikus vagyok, és bajom csak az, hogy kevesen értenek meg.*” És példának okáért idézzünk az *Aldás, átok* című verséből: „Üvölt az ég, lesujtva átkait, / Borúba fül a néma láthatár, / S a tar mezők lesorvadott körén: / Körülrepül a sárguló halál!” S máris itt van, párhuzamba állítható vele Baudelaire *A mélységből kiáltok* című szonettje, idézzük fel ennek részletét is: „*Hozzád könyörgök, óh, Hozzád, kit még imádok, / az örvényből: ide, ide zuhantam én. / Zord táj, szűk láthatár nehezedik körém, / s éjjel a borzadály röpköd itt és az átok;*” (Szabó Lőrinc fordítása)

Madách „a mélységből kiáltva” a *Tragédia* XIV. színében, az eszkimók világában jut el arra a mélypontra és következtetésre, hogy az ember a történelemben nem volt képes a saját orcájára formálni a természetet, a tudomány révén is sokkal inkább deformálta, semmint formálta a föld természetrajzát. A mindennapi létben az ember ösztönlénnyé silányult, erkölcsileg és fizikailag elkorcsosult. A félelem lett úrrá rajta, ami azt is jelenti, hogy a zsigeri ösztönlét, az éhség, a gyomra pokla irányítja az életét. Ebben a helyzetben már nem szülehetnek új platóni ideák, eszmék, nem lehetséges az értelmes küzdelem sem. Vége az álomba mártott emberi történelemnek. Ez a legeslegutolsó felvonás: *Finita la commedia!* Ugyanakkor Lucifer, a fénythozó az utolsó percekre mintha egyre életképesebbnek bizonyulna, racionális érvei meggyőzőek: „*az ember tehetetlen, sorsát nem irányíthatja, a természeti törvények vergődő foglya*”. Végérvényesen véget ér az álom. Madách értelmezésében a végső bukást a láthatatlan kozmikus erők okozzák, nem az emberi küzdelmek kudarca, hiszen mindenkinek el kell jutnia a reménylélésig, hogy élni tudjon: a „*Mondottam ember. Küzdj, és bízzva bízzál!*” isteni fel szólításának elfogadásáig. De hogy létezik-e másféle út is, van-e megoldás, azt azóta is csak találgathatjuk. Ha van, akkor az a „*Visszafejtés*” szimbolikus logikájával érhető el, talán. Hiszen végső fokon nincsen más választás,

minthogy az emberiség visszatérjen oda, ahol egykoron utat tévesztett. Baudelaire *Visszaháramlás* című verse is erről beszél.

Vidámság angyala, tudod, mi a szorongás,
az önvád, szégyen, az unalom, rémület
s a lidérces vad éj, amikor szivedet
mint papírt gyúri és markolássza a romlás?
Vidámság angyala, tudod, mi a szorongás?

Óh, jószág angyala, tudod, a gyűlölet mi?
S a görcsös ököl, a keserű könny daca,
amikor pokoli sorakozót ver a
Bosszú, s erényeink őt rohannak követni?
Óh, jószág angyala, tudod, a gyűlölet mi?

Egészség angyala, tudod-e, mik a Lázak,
melyek, a menhelyek fakó kapuinál,
mint kivert had, amely csak a gyér napra vár,
mozgó ajakkal és vánszorogva megállnak?
Egészség angyala, tudod-e, mik a Lázak?

Óh, szépség angyala, tudod-e, mik a ráncok,
s a vénség réme, az undok kín: hogy csupa
lepezett borzadály a szem hódolata,
melyből sokáig és mohón ittuk a lángot?
Óh, szépség angyala, tudod-e, mik a ráncok?

Boldogság angyala, óh, vidám, fényes angyal,
Dávid a vég előtt tavaszod erejét
kérte volna, bűvös tested friss delejét!
Én csak imáidat kérem haló szavammal,
boldogság angyala, óh, vidám, fényes angyal!

(Szabó Lőrinc fordítása)

Elhangzott a XXV. Madách Szimpózium tavaszi ülészekén Vácott, a Madách Irodalmi Társaság (Szeged) és a Madách-kör (Vác) kétnapos közös rendezvényén 2017. április 7-én. A verseket a rendhagyó irodalomórákon Erdélyi György színművész, francia nyelven Németh Zsófia Nóra előadóművész tolmácsolásában hallhatta a Piarista, a Boronkay György és a Madách Gimnázium, valamint az Apor Vilmos R.K. Főiskola diákcsapata.